

ayrim viloyatlarda jahonga mashhur badiiy hunarmandchilik markazlari paydo bo'lgan (Polex, Xoxlama, Fedoskino).

45-§. Janubiy va Shimoliy Yevropa xalqlari

Boltiqbo'yi, Shimoliy viloyatlarning bir qismi, O'rta Povolje, Prikame va janubi-g'arbiy hududlarda o'ziga xos moddiy va ma'naviy madaniyat yaratgan turli xalq va elatlar yashagan. Ushbu xalqlar sharqiy slavyanlar bilan qo'shni bo'lganligi tufayli o'zaro ta'sir doirasida turganlar va ko'p tomondan umumiy belgilarga egadirlar. Antropologik jihatdan noslavyan xalqlar, asosan, katta yevropoid irqining turli tiplariga oid. Ammo Volgabo'yi xalqlari mariylar, udmurtlar, chuvashlar, tatar va, ayniqsa, boshqirdlar orasida, qisman shimoldagi loparlarda mongoloid belgilari seziladi.

Til jihatdan noslavyan xalqlar bir necha turkumga bo'linadi. Eng ko'pi finno-ugor turkumiga tegishli fin tilida gapiradigan estonlar, korellar, livlar, vepslar, saamlar, udmurtlar, mordvalar, komiziryan va komi-permyaklar. Litva, latish xalqlarining tillari hind-yevropa til oilasining maxsus lettolitva shoxobchasiga, moldovanlar esa roman turkumiga tegishli. Bu yerda turkiy tilda gapiradigan xalqlar chuvashlar, tatarlar, boshqirdlar, gagauz va karaimlar yashaydi. Qalmiqlar esa oltoy til oilasining mo'g'ul shoxobchasiga kiradi.

Mazkur xalq va elatlarning etnogenezi va etnik tarixi ham turlicha. Shuning uchun tarixiy-madaniy jihatdan ular bir necha jabhalarga bo'linib o'rganiladi. Shularning ichida tarixiy, etnik va madaniy jihatdan ancha umumiy belgilarga ega bo'lgan Boltiqbo'yi xalqlari ajralib turadi.

Boltingbo'yida, asosan, uch xalq yashaydi: ma'lumotlarga ko'ra, litvaliklar (o'z nomi «listuvyan») 4,2 mln. dan ortiq kishi, latishlar («latvieshi») 1,4 mln. dan ko'proq va estonlar (o'z nomi «eestlased») 1 mln. Litvaliklar o'z respublikasidan tashqari qo'shni Latviya, Belorussiya va Rossiyaning Shimoli-g'arbiy qismida, AQSh, Kanada, Urugvay, Argentina, Avstraliya va Polshada (jami 320 mingga yaqin emmigrant) yashaydi. Latishlar ham qisman qo'shni hududlarda (Estoniya, Litva, Rossiya va Belorussiyada) joylashgan. 60 mingga yaqin latishlar AQSh, Kanada va Avstraliyada yashaydi. Estonlar esa, asosan, o'z respublikasida va ozgina qismi tashqarida (Leningrad, Pskov va Omsk viloyatlari, Latviya, Ukraina, Abxaziya) joylashgan.

Boltingbo'yiga odam eng qadimiy davrlardan kelib joylashgan. Bronza davridayoq (miloddan avvalgi II mingyilliklar) hozirgi Latviya hududiga janubdan qadimgi ajdodlari letgollar, sellar, zemgallar va kureyshlar kelib tarixiy jihatdan hali aniqlanmagan mahalliy elatlar bilan aralashib ketgan. Latish xalqining shakllanishi XII – XIII asr boshlaridagi nemis salbchilari istilosi tufayli to'xtab qolgan va faqat XVI asr boshlariga yetib tugallangan. XIX asr o'rtalarida latish millati shakllanadi. Qadimiy etnik guruhlardan latgallar bir oz madaniy-maishiy xususiyatlarini saqlab qolganlar. Latishlar bilan to'liq aralashib ketgan mayda etnik guruh – livlar kundalik maishiy hayotida eski tillaridan ham foydalanadilar.

Litva xalqining qadimiy ajdodlari ham Nyamunas va Daugava daryolari havzasiga miloddan avvalgi II ming yillikning boshlarida kirib kelgan turli bolting qabilalaridan iborat bo'lgan. Asli litva etnosi XI – XII asrlarda shakllana boshlagan va uning shakllanishida mazkur qabilalardan tashqari litva yoki aukshtayt elati, jmur yoki jemayti, skalva, nadrava, qisman yat-

vyaglar, kursheylar va zemgallar ishtirok etgan. Etnik konsolidatsiyaning paydo bo'lishiga XIII asrning birinchi yarmida tuzilgan Litva davlati va Tevton ordeni bilan olib borilgan ko'p asrlik kurash muhim rol o'ynagan edi. 1795 va 1815-yillar Litva yerlari-ning asosiy qismini Rossiya imperiyasi o'z tarkibiga qo'shib olgan. Litva millati ham latishlar singari XIX asr o'rtalarida shakllangan.

Latviyaning shimolida qadimiy davrlardan eston xalqi-ning ajdodlaridan rus solvnomalarida tilga olingan chud nomli fin tilida gapiradigan qabilalar yashagan. Ular hozirgi Estoniya hududida miloddan avvalgi III ming yillikda paydo bo'lganlar, keyinroq boltiq, skandinav qabilalari, 1 ming yillik oxirlaridan sharqiy slavyanlar bilan aralashib ketgan va eston xalqining negizini tashkil qilgan.

*Estonlarning
milliy kiyimi*

Eston xalqining etnik jarayonida ishtirok etgan setu yoki setikez nomli etnografik guruh hozirgacha ajralib turadi. XIII asrdagi nemis istilochilariga qarshi ozodlik kurashi milliy jipslashish jarayonini kuchaytiradi. 1750-yilgi Shimoliy urushdan keyin Estoniya Rossiya tomonidan bosib olingan va o'sha davrdan harakatga kelgan ozdlik kurashlarida toblanib eston millati shakllana boshlagan. Boltiqbo'yi xalqlari maishiy turmushi, moddiy va ma'naviy madaniyatining shakllanishida, bir

tomondan, sharqiy slavyan xalqlarining, ikkinchi tomondan, g'arbdagi qo'shnilari nemis, shved kabi german xalqlarining ta'siri o'tgan. Ayniqsa, sharqiy slavyan xalqlari bilan uzoq davrlar davomida Boltiqbo'yi xalqlari yaqin munosabatda bo'lganligi tufayli o'zaro madaniy ta'sirlar kuchli bo'lgan. Keyinchalik Litvaning Polsha tasarrufiga o'tishi natijasida bu yerda polyaklarning ta'siri kuchayadi va katolik dini tarqaladi.

Sanoatning gurkirab o'sishi shahar aholisining ko'payishiga olib keldi. Boltiqbo'yi shaharlarining ko'pchiligi ko'p asrlik tarixga ega. O'rta asrdarda, ayniqsa, Latviya va Estoniyada shaharlarda, asosan, nemislar yashagan va ularning qo'lida hunarmandlik ham savdo markazlashgan. Bozor iqtisodiyotining yangi shakllari paydo bo'lishi bilan shaharlar mahalliy tub aholi hisobiga o'sa boshlaydi. Hozir shahar aholisi qishloq nisbatan ancha ko'p.

Boltiqbo'yi mamlakatlaridagi qishloqlar qo'shni slavyanlarnikiga o'xshash zich uylar yoki xutor (qo'rg'on) tipidagi hovlilar turkumidan iborat. Qo'rg'onlar, ayniqsa, Estoniya va Latviyada nemislarning ta'sirida tarqoq holda qurilgan. Uylari, asosan, yog'ochdan ikki xonalik va dahlizlik qilib qurilgan. Estoniya va Shimoliy Latviyada o'ziga xos somon tomli va pechkali baland yog'och uylar – bostirma keng tarqalgan. Uning xususiyati uyga qo'shilgan maxsus somon quritadigan va xo'jalik xonalari kompleksining mavjudligidir. Mulkiy munosabatlarning paydo bo'lishi bilan davlatmand oilalar shahar tipidagi g'ishtli uylar qura boshlagan.

Boltiqbo'yi xalqlarining an'anaviy milliy kiyimlari feodalizm davrida paydo bo'lgan. Ular faqat uyda to'qilgan matodan tikilgan. Erkaklar kiyimining shakllanishida qo'shni nemislarning shahar madaniyati zo'r ta'sir o'tkazgan. Rang-barang va xilma-xil

ayol kiyimlari, ayniqsa, chiroyli bo'lgan. Ayollarning milliy kiyimlari, asosan, turli yubka, kofta, ro'mol, etakcha va bezaklardan iborat. Butun Boltiqbo'yi aholisida bir necha xildagi an'anaviy kiyimlar mavjud bo'lgan.

Butun xalqning ma'naviy madaniyatiga nasroniy dinining ham ta'siri o'tgan. Boltiqbo'yi aholisi uchta diniy yo'nalishga itoat qilgan. Katoliklar ilgari Polshada uzoq vaqt hukmronlik qilgan hududlarda, Litva hamda Sharqiy Latviyadagi latgallarda tarqalgan. Lyuteranlik XVI asrdan boshlab nemis ruhoniylari tomonidan estonlar va g'arbiy latishlar orasida zo'rlik bilan o'rnatilgan. Rus viloyatlariga yaqin joylashgan aholi pravoslav diniga o'tgan.

Aholining aksariyat qismi milliy-madaniy an'analarning ko'p jihatlarini saqlab, rivojlantirib kelmoqda. Ayniqsa, hozirgacha yetib kelgan amaliy san'at namunalarini alohida qayd etish lozim. Professional kasb bilan chatishib ketgan, masalan, yog'och haykaltaroshligi, qahrabo mahsulotlari ishlab chiqarish, badiiy to'qimachilik va kashtachilik, teri va sopol buyumlar ishlab chiqarish kabi amaliy xalq ijodi yillar davomida yana ham ravnaq topdi. XIX asrda paydo bo'lgan ashula bayramlari, an'anaviy tusga kirgan xor san'ati hozirgi vaqtda eng ommaviy va keng tarqalgan xalq ijodiyotiga aylandi.

Rossiyaning Shimoliy Yevropa qismida ruslardan tashqari karellar, vepsalar, saamlar (lopar)lar, komi-ziryanlar, komi-permyaklar va neneslar yashaydi. Shularning ichida antropologik jihatdan saam (lopar)lar aralash mongoloid va sof mongoloid irqiga xos, qolgan barcha etnoslar yevropoid belgilari bilan ajralib turadi. Neneslar esa sof katta yevropoid irqining vakillari.

Kareliya Respublikasi va Kaliningrad viloyatlarida 138 mingdan ortiq karellar (o'z nomi naryala) yashay-

di. Rus solnomalarida korela nomi bilan tilga olingan karellarning ajdodlari IX asrda Ladoga ko'lining g'arbiy sohillarida joylashgan. Ular XI – XII asrlarda hozirgi Kareliyaning g'arbiy qismini egallab keyin shimoliy va sharqiy tomonga tarqalgan va mahalliy vepsalar bilan aralashib ketgan. XII asrda karellar rus davlatiga qo'shilib ruslarning ta'siriga o'tgan. Karel xalqining shakllanishi XV asrdan boshlanadi.

Fin til turkumiga kirgan udmurt, komi, mordva va mariylarning qadimgi ajdodlari miloddan avvalgi III – II mingyilliklarda Sharqdan Volga-Kama sohillariga kelib joylashgan. Ularning bir qismi (eston-litva va karelo-finlar) miloddan avvalgi II – I mingyilliklarda Boltiqbo'yi va Kareliya tomonga o'tib o'rnashgan. Milodning boshlariga kelib mazkur xalqlar etnik guruh sifatida shakllana boshlaydi. Vyatka va Kama daryolari oralig'ida joylashgan qabilalar udmurt xalqiga asos bo'lgan. Miloddan avvalgi I mingyillikda yuqori Kama va Vichегда vohasidagi finno-ugor qabilalardan komi-ziryan etnosi tashkil topadi. O'sha davrlardayoq Pechora va Vichегда vohasidagi mahalliy qabilalar bilan aralashib ketgan perm qabila birikmasi asosida komi-permyaklari paydo bo'lgan.

Shimoliy xalqlar ilk davrlardan (loparlardan tashqari) dehqonchilik va chorvachilik bilan shug'ullana boshlaganlar. Ularning xo'jaligida o'rmon ovchiligi, baliqchilik, asalarichilik muhim rol o'ynagan. Ijma daryosi bo'yidagi komiziryanlar neneslarning ta'sirida qisman bug'uchilik bilan ham shug'ullanganlar. Yangi mulk munosabatlarining paydo bo'lishi har xil yollanma kasblarni yuzaga keltirgan edi.

Loparlarning xo'jaligi majmuiy xarakterda bo'lib bug'uchilik, baliqchilik va ovchilik birga qo'shib olib borilgan. Ilgari yil bo'yi bir necha marta oila bo'lib ko'chib yurgan loparlar o'tgan asr oxirlaridan boshlab faqat erkaklar ko'chmanchilik qilib, ayollar boshqa oila a'zolari bilan birga qishloqlarda qolgan.

Karel, veps, komi-ziryan va komi-permyaklarning moddiy madaniyatida umumiy belgilar saqlangan. Ularning uylari tarqoq uya shaklida bosh qishloq tevaragida joylashgan. Yog'ochdan tiklangan uylar xo'jalik hujralari bilan birga qurilgan. An'anaviy kiyimlar ham umumiy xarakterda: uzun yengli ko'ylak, sarafan, boshida do'ppi va qalpoq, ayollarda har xil ro'mol va shol ro'mollar bo'lgan. Umuman kiyimlari qo'shni ruslarnikiga o'xshagan.

Seminar mashg'ulotlari rejasi:

1. Yevropa aholisining tarixiy-etnologik tavsifi.
2. G'arbiy Yevropaning roman-german va anglo-saks xalqlari.
3. Yevropadagi slavyan xalqlari.
4. Janubiy va Shimoliy Yevropa xalqlari.

Bilimlarni mustahkamlash uchun savollar:

1. Yevropa nomi qanday paydo bo'lgan?
2. Yevropa xalqlarini etnik tarixi haqida ma'lumot bering?
3. Nemis va ingliz xalqlarining shakllanish jarayoni haqida ma'lumot bering?
4. Yevropa xalqlarining dunyo sivilizatsiyasiga qo'shgan eng muhim hisssasi borasida gapirib bering?

Adabiyotlar:

1. Громыко М. М., Буганов А. В. О воззрениях русского народа. – М., 2000.
2. Зорин Н. В. Русский свадебный ритуал. – М., 2001.
3. Jabborov I. Jahon xalqlari etnologiyasi. – T., 2005.

4. Европа на рубеже третьего тысячелетия. Народы и государства. – М., 2000.
5. Рожнова П. К. Русский народный календарь. – М., 2001.
6. Русские. – М., 1999. (Сер. Народы и культуры.)
7. Русский Север. Этническая история и народная культура XII – XX веков. – М., 2001.
8. Русские: семейный и общественный быт. – М., 1989.
9. Украинцы. – М., 2000 (Сер. Народы и культуры).
10. Этнические процессы в странах зарубежной Европы. – М., 1970.